

АРХЕОЛОПЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ БІЛЯ
с. НАКВАША У ВЕРХІВ'ЯХ р. ІКВИ

У 1998 р. Бродівський загін археологічної експедиції Львівського університету ім. Івана Франка досліджував археологічні пам'ятки у с. Накваші у верхів'ях р. Ікви. Ця місцевість розташована в південно-східній частині Бродівського р-ну Львівської обл. на відстанні 25 км від районного центру. Мета досліджень полягала у вивченні етнічної історії східної частини Вороняцького горбогір'я в період I тис. до н.е. - I тис. н.е. Внаслідок археологічних робіт було відкрито могильник висоцької культури (Накваша-V), а також проведені розкопки на багат шаровому поселенні Накваша-I.

НАКВАША-I. Поселення розташоване на південно-західній околиці х. Саварин (ур. На Саварині) і займає пологий схил правого берега ріки. Пам'ятка відкрита Я.І. Онищуком у 1983 р.¹ і на основі підйомного матеріалу датована періодами висоцької культури, черепинсько-лагодівської групи, черняхівської культури та другої

1. Список пам'яток історії та культури Бродівського району та закріплених за ними шефських організацій. -Броди, 1983. -С. 22.

половини I тис. н.е.¹ У 1996 р. на поселенні закладено декілька розвідкових шурфів, внаслідок чого було відкрито залишки двох житлових споруд III-IV ст. н.е.²

Розкоп 1998 р. закладено на місці наземного житла. На глибині 0,25 м від сучасної поверхні простежено поруйнований оранкою шар перепаленої глиняної обмазки розмірами 4,5 х 6 м. Там же виявлені фрагменти ліпної та гончарної кераміки. В північно-східній частині об'єкта знайдено залишки дуже випаленого череня та незначну кількість дерев'яного вугілля. Глибше (0,35-0,4 м) залягав стерильний прошарок темно-сірого гумусу, який поступово переходив у суглинок. Товщина культурного шару в місці розкопок становить 0,6 м.

Досить важко визначити характер споруди через практично повне її зруйнування оранкою. Однак знайдені фрагменти череня підтверджують припущення, що це було житло наземного типу. Його долівка в окремих місцях, можливо, була вимазана товстим шаром глини, на що вказують рештки випаленої глинобитної площадки розмірами 0,8 х 1 м, виявленої в 1996 р.³ Знахідки ліпної та гончарної сіроглиняної

1. Онищук Я. Нові археологічні пам'ятки у верхів'ях р. Ікви // Тези доповідей науково-практичної конференції "Історичними шляхами Брідщини". - Броди, 1993. - С. 21.

2. Онищук Я. І. Нові матеріали до вивчення пам'яток черняхівської культури у верхів'ях р. Ікви // Галицько-Волинські археологічні студії. - Львів, 1988. - С. 212-213.

3. Там же. - С. 213.

кераміки датують будівлю III-IV ст. н.е.

У цьому ж розкопі досліджувались також залишки житла з піччю-кам'янкою (рис. 1). Воно примикало до наземної споруди, перерізавши її північну частину. Це - напівземлянка квадратної форми із заокругленими кутами розмірами 5,2 x 3,5 м. Піч, складена з каменя-пісковика, знаходилася біля її східної стінки. Розміри паливної камери становили 0,5 x 0,6 м. На черені - товстий шар попелу, дерев'яного вугілля, розрізнені уламки посуду. Добре втрамбована долівка знаходилася на глибині 1 м від сучасної поверхні, але біля печі вона плавно понижалася до 1,4 м.

У споруді виявлено значну кількість фрагментів кераміки, а також мергелеве пряслице, залізний ніж, фрагмент підківки до чобота, два точильні бруски та кілька уламків жорнового каменя. Житло датується XI-XII ст.

Під час розкопок на поселенні Накваша-I знайдено багато уламків посуду III-IV та XI-XII ст. н.е. Ліпна кераміка з наземного житла виготовлена з глини, у фактурі якої простежуються домішки піску, жорстви, шамоту, а часом - органіки. Іноді, як природна домішка, в тісті трапляються частинки слюди. Посуд представлений горщиками і мисками із загнутими до середини прямими, рідше - відігнутими назовні вінцями і опуклим (яйцеподібним) тулубом (рис. 6; 7:1-3). Їх край потоншений або дорівнює товщині стінки, шийка коротка. Поверхня залежно від використання посуду в

кухонних чи столових цілях рустована рідкою глиною або, навпаки, - лощена. В окремих випадках простежується загладження вінець посудини при рустованій поверхні тулуба (рис. 6:1). Денця рівні.

Аналогії до описаної кераміки відомі на ряді пам'яток вельбарської культури в Західній Волині (Линів, Боратин, Загаї-ІІ та ін.).¹ Зокрема, на поселенні в Линеві Д.Н. Козак виявив подібні приземкуваті горщики з широким горлом та низьким переломом плічок. Такого типу кераміка дістала назву "яйцеподібної", або "ельбської", і досить поширена на поселеннях германців І-ІV ст. в басейні р. Ельби.² На Волино-Подільському пограниччі аналогічний посуд відомий з території Кременецького кряжу, зокрема з поселень у Вікнинах Великих, Костянці, Кобиллі.³

1. Козак Д.Н. Пам'ятки давньої історії Волині в с. Линів. - Київ; Львів; Луцьк, 1994. - Рис. 34:8-9, 39:1,3; його ж: Етнокультурна історія Волині (І ст. до н.е. - ІV ст. н.е.). - К., 1992. - Рис. 42:2-4; 50:12-14.

2. Козак Д.Н. Пам'ятки давньої історії Волині... - С. 62.

3. Смішко М.Ю. Селище доби полів поховань у Вікнинах Великих // Археологія. - К., 1947. - Т.І. - С.ІІІ-117.; Смішко М.Ю. Дослідження пам'яток культури полів поховань в Західних областях УРСР у 1947 р. // Археологічні пам'ятки УРСР. - К., 1952. - Т.ІІІ. - С. 365-377; Строєць Б. Деякі підсумки дослідження поселення пізньоримського часу біля с. Кобилля // Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і Волинь (Матеріали ІХ наукової історико-краєзнавчої міжнародної конференції). - Луцьк, 1998. - С.196-197.

Як зазначено вище, окрім фрагментів ліпного посуду в наземному житлі виявлено також гончарну кераміку. За складом тіста та якістю виготовлення її можна поділити на дві групи. До першої відноситься добротна, так звана провінційно-римська кераміка попелясто-сірого кольору, виліплена з добре відмуленої глини. Вінця посудин розхилені назовні, їх край потовщений. Поверхня рівна, часом пролощена. Денця плоскі або сформовані на піддоні (рис. 7:6-9).

До другої групи, значно більшої за кількістю, відноситься гончарний посуд з домішками в тісті крупнозернистого піску, від чого його поверхня шорстка, зі слідами борозенок. Колір кераміки темно-сірий, часом чорний, форма аналогічна посудинам з першої групи (рис. 7:4-5).

Гончарна сіроглиняна кераміка традиційно відноситься до черняхівської культури. Однак у більшій або меншій кількості вона трапляється на вельбарських пам'ятках. Якщо на території Західної Волині виготовлений на гончарному крузі посуд становить порівняно незначний відсоток від загальної кількості знахідок, то на вельбарських поселеннях східної частини Волино-Подільського пограниччя і Поділля він досить поширений. Зокрема, серед кераміки з наземної споруди в Накваші, яку ми вважаємо вельбарською, фрагменти гончарного посуду становлять приблизно 45%. На нашу думку, це пояснюється певними етнокультурними контактами,

які відбувалися на території Подільської височини між готопіпідами та місцевим слов'янським населенням черняхівської культури. Перебуваючи на дещо нижчому рівні розвитку, вельбарська людність, можливо, перейняла від черняхівців технологію виготовлення гончарного посуду. Однак цілком можливо, що якась частина досконало виготовленої продукції могла надходити на вельбарські поселення вже в готовому вигляді.

Кераміку періоду Київської Русі знайдено головню в заповненні напівземлянкового житла. Вона виготовлена на швидкоротаційному гончарному крузі з глини, у фактурі якої простежується дрібний пісок. Виявлені фрагменти в переважній більшості відносяться до горщиків струнких форм. Їх вінця розхилені назовні, мають косозрізаний або зокруглений край. В деяких випадках навколо внутрішнього краю вінчика зроблена канавка для накривки. Приблизний діаметр горла одного із знайдених у розвалі печі горщика становить 14 см, висота 25 см і діаметр дна 10 см (рис.8:1). Стінки посуду орнаментовані наборами прямих або хвилястих ліній (рис. 8). В одному випадку орнамент у вигляді хвилі було нанесено по внутрішньому краю вінчика (рис. 8:3).

Як зазначено вище, окрім кераміки на поселенні також виявлено знаряддя праці та побуту, зокрема пряслице, виготовлене на токарному верстаті з мергеля. Воно

кулястої форми діаметром 2,7 і висотою 2,2 см, його поверхня орнаментована прямими заглибленими лініями (рис. 9:3).

На увагу заслуговують знайдені залізні вироби: ніж та підківка для чобота. Перша знахідка сильно корозована, невеликих розмірів (довжина 9 см), має пряму, дещо потовщену спинку, клиноподібне в перерізі лезо шириною 1,3 см та округлий черенок (рис. 9:4). Підківка фрагментована. Для прикріплення до каблука чобота у ній зроблено кілька дірок. Розміри збереженої частини становлять 6,2x5 см (рис. 9:5).

У розвалі печі житла знайдено три фрагменти верхнього жорнового каменя (так званого "бігуна"), виготовленого з черепашника. Від тривалого використання робоча сторона круга сильно спрацьована. На тильному боці одного з уламків простежено невелике округле заглиблення діаметром 4 см і глибиною 4,5 см. Як свідчать етнографічні дані, в таке заглиблення вкладалося дерев'яне руків'я, за допомогою якого жорновий камінь приводили в рух. Приблизний діаметр жорен становив 0,5 м.

Окрім цього, в житлі було виявлено два бруски, які використовувалися для загострювання металевих предметів (рис. 9:1-2).

Знайдені речі мають численні аналогії серед матеріалів з поселень періоду Київської Русі, зокрема з Пліснеська, і

датовуються приблизно XI-XII ст.¹

Отже, матеріали, виявлені під час досліджень поселення Накваша-I, дещо уточнюють його попереднє датування. Крім знахідок вельбарської культури, пам'ятки якої на території Вороняцького кряжу до останнього часу були невідомі, та періоду Київської Русі, тут також зібрано незначну кількість кераміки і знарядь праці бронзового віку (можливо, городоцько-здовбицької культури).

НАКВАША-V. Могильник рубежа бронзового-ранньозалізного віків було виявлено під час обстеження північно-західної околиці с. Накваша. Він розташований в урочищі Чаплієві куці, на лівому березі другої надзаплавної тераси р. Ікви. Частина пам'ятки зайнята під городну ділянку М.Т. Чаплія, решта - під пасіку Селянської спілки ім. І.Франка. Неподалік від могильника, приблизно в 250-300 м нижче по схилу пагорба, знаходиться виявлене ще напочатку 1980-х років поселення висоцької культури.² На сьогодні воно частково забудоване наквашанцями.

За спогадами очевидців, у 1924 р. в урочищі Чаплієві

1. Петегірч В. М. Предметы быта // Археология Прикарпатья, Волини и Закарпатья (раннеславянский и древнерусский периоды). - К., 1990. - С. 158-163.

2. Онищук Я. Нові археологічні пам'ятки у верхів'ях р. Ікви // Тези доповідей науково-практичної конференції "Історичними шляхами Брідщини". - Броди, 1993. - С. 21.

кущі під час викорчовування дерева було виявлено кам'яну плиту. Під нею містилися декілька невеликих горщечків, наповнених перепаленими людськими кістками та попелом. З метою перевірки свідчень у вказаному місці закладено розвідкову траншею. В результаті було виявлено два ґрунтові захоронення: кремаційне та інгумаційне.

Поховання №1 знаходилося на глибині 0,5 м від сучасної поверхні. Воно представляло незначне скупчення перепалених та очищених від попелу залишків трупоспалення, зсипаних, ймовірно, у невеличку ямку. Зверху над ними, а також поряд у діаметрі до 1 м були сконцентровані фрагменти ліпної кераміки та декілька кісток тварин. Припускається, що це могли бути залишки поминальної тризни.

Серед знахідок виділяються уламки великого біконічного горщика з легко розхиленими вінцями, прикрашеними проколами та наліпним валиком з пальцевими вдавленнями на тулубі (рис. 3:1). У фактурі тіста посудини присутній значний відсоток піску і шамоту. Колір - коричневий. Випал горщика поганий, нерівномірний в різних його частинах.

Значною кількістю фрагментів представлені миски. Ці посудини невеликих розмірів, з розхиленими назовні (рис. 3:2) або загнутими до середини (рис. 3:3,5) вінцями та опуклим тулубом. У більшості випадків їхня поверхня лощена. На стінці однієї з мисок простежено невеликий виступ (рис. 3:4), який, ймовірно, призначався для зручного

утримування її в руках.

Обряд трупоспалення був поширений в багатьох археологічних культурах. Однак на підставі кераміки можна судити, що поховання відноситься до висоцької культури. Подібний посуд відомий як з могильників (Висоцько, Лугове (Чехи), Лукавець, Золочів), так і з поселень (Маркопіль, Лагодів, Черепин). Горщики і миски аналогічних форм та орнаментів виявлені також на пам'ятці висоцької культури біля с. Підлисса Золочівського р-ну Львівської обл.¹

Поховання №2 знаходилося на відстанні 0,5 м на південь (рис. 2). На глибині 0,4 м від сучасної поверхні виявлено кам'яну, викладену з середніх за розмірами плит площадку прямокутної форми (фото 1). Її розміри становили 2х1,3 м. У центральній частині (там, де знаходилася голова і грудна клітка покійника) простежувалося скупчення більш масивних каменів, покладених в два-три ряди. На поверхні вимостки знайдено розкидані в різних місцях цілі та частково фрагментовані мініатюрні посудинки. Поблизу її західного краю знаходився кухлик з відбитою ручкою, мініатюрна мисочка та оселок - кам'яний брусок з діркою для підвішування.

Залишки тілопокладення містилися відразу ж під шаром

1. Довгань П.М., Онищук Я.І. Археологічні дослідження біля с. Підлисса (1995-1997) // Археологічні дослідження Львівського університету. - Львів, 1998. - Вип.3. - С. 36-44.

каміння, на глибині 0,55 м від сучасної поверхні. Кістяк орієнтований головою на південь. На відстанні 0,25 м від голови виявлені дві мініатюрні посудинки. Під черепом на глибині 0,7 м знайдено фрагмент залізного ножа.

Поховання перебувало в порушеному стані. Від скелета збереглася лише задня частина черепної коробки, кістки правої руки без кисті, фрагмент плечової кістки лівої руки, три ребра і гомілка лівої ноги з фрагментом стегнової кістки (фото 2). Усі частини кістяка перебували в анатомічному порядку. Нижче під тілопокладенням знаходилося заглиблення, дно якого було опущене на глибину 0,9 м від сучасної поверхні. В заповненні — дрібні фрагменти посуду та дерев'яного вугілля.

Виявлена кераміка виготовлена ліпним способом з глини, у фактурі якої трапляються домішки піску і шамоту. Вона погано випалена, поверхня посуду нерівна, погано загладжена. Форма знахідок часто непропорційна. Керамічний комплекс складається з мініатюрного горщечка, мисок та чашок, а також дещо більшого за розмірами (діаметр вінець 4,3 см, дна 2,5 см, висота 7 см) кухлика. Він має слабо розхилені назовні вінця, високу шийку, опуклий тулуб та дещо увігнуте до середини дно. Шийка, а також верхня і середня частини тулуба посудини орнаментовані відповідно горизонтальними і вертикальними заглибленими лініями (рис. 4:1).

Найбільш численні у похованні миски та чашки. Миски (6 екз.) мають прямі або ледь розхилені вінця, опуклий чи конічний тулуб і залежно від форми - рівне або взагалі відсутнє денце (рис. 4:7; 5:1-5). В останньому випадку (3 екз.) замість денця в основі посудин зроблено характерний для поховальної кераміки отвір діаметром 1-1,3 см (рис. 5:3-5). Розміри мисок становлять: діаметр вінця - 9,5-4 см, висота - 4,5-3 см, діаметр денця - 3 см.

Чашки (3 екз.) характеризуються прямими або легко розхиленими назовні вінцями діаметром 5,5-4,5 см, струнким циліндричним корпусом тулуба висотою 7-5 см і невеличким рівним денцем діаметром 3,5-2 см (рис. 4:3-5). Їхня поверхня нерівна, погано заглажена і випалена. Колір посудин несталий і змінюється від світло-жовтого до чорного. Окрім описаних знахідок у похованні також виявлено:

1) фрагментований тюльпаноподібний горщик з рустованою поверхнею та рівним дном; приблизний діаметр вінця посудини - 6 см, висота - 9 см, діаметр дна - 4,5 см (рис. 4:3-5);

2) мініатюрний черпачок з легко розхиленими вінцями діаметром 4,5 см, опуклим тулубом, погано вираженим дном і пошкодженим, виступаючим понад край вінця, вушком (рис. 4:6);

3) декілька уламків кухонних посудин з легко розхиленими та загнутими до середини вінцями (рис. 5:8-9);

4) фрагмент залізного ножа з клиноподібним у поперечному перерізі лезом, рівним робочим краєм та зігнутим під кутом округлим черешком; довжина виявленої частини знаряддя - 6 см, ширина леза - 1,5 см (рис. 5:6);

5) точильний брусок (так званий оселок) прямокутної з дещо завуженими кінцями форми, виготовлений з дрібнозернистого пісковика; його поверхня заполірована, з одного кінця, на відстанні 2 см від краю, зроблений круглий отвір (діаметр 0,7 см) для підвішування (рис. 5:7). Розміри предмета становлять: довжина - 11,5 см, найбільша ширина - 2,5 см, товщина - 0,9 см. З огляду на дрібні зерна пісковика оселок міг використовуватися для підгострювання бритви;

6) декілька тваринних кісток.

Знахідки ножа, оселка, а також відсутність прикрас вказує на приналежність захороненої особи до чоловічої статі.

Аналогії до знайдених предметів відомі на багатьох пам'ятках висоцької культури. Зокрема, подібні за формою мініатюрні поховальні посудинки та знаряддя праці знайдено при розкопках могильників у Висоцьку, Луговому (Чехах), Конюшкові, Жуличах, Золочеві та ін.¹

Як свідчать дослідження, кам'яні конструкції у висоцьких

1. Крушельницкая Л. И. Высоцкая культура // Археология Прикарпатья, Вольни и Закарпатья (энеолит, бронза и раннее железо). - К., 1990. - С.117-118. - Рис. 36:15-32.

поховальних пам'ятках (площадки, склепіння, скрині) на території Вороняцького горбогір'я є поширеним явищем.¹ Однак їхнє призначення, як і явища руйнування могил, ще до кінця не з'ясовані. Останнє пояснюють по-різному: пограбуванням, обрядовим порушенням, актами помсти одного населення іншому.

На нашу думку, поховання в Накваші було зруйноване в культових цілях одноплемінниками під час здійснення специфічного ритуалу. На це, зокрема, вказує старанне закладення поверхні могили камінням. Весь знайдений інвентар (кераміка, побутові речі) залишився на місці. Руйнування кістяка відбувалося у відносно недовгий після захоронення час (через декілька років), тобто тоді, коли ще не встигли розкластися міжсуглобні зв'язки. Це видно з анатомічного стану кісток правої руки, гомілки і частини стегнової кістки ноги. Ймовірно, здійснюючи акт ритуального порушення, одноплемінники намагалися знешкодити негативну дію померлого стосовно живих. Знахідки фрагментів кухонного посуду (рис. 5:8-9), а також кісток тварин свідчать, що при цьому могла здійснюватися поминальна тризна.

Таким чином, результати досліджень могильника в Накваші вказують на його приналежність до висоцької культури рубежа бронзового-ранньозалізнього віків. Виявлені

1. Бандрівський М. Скринькові поховання висоцької культури в межириччі Збруча і Стрипи. - Львів, 1994. - С. 25-45.

матеріали засвідчують біритуальний характер пам'ятки. Однак для її повнішого вивчення потрібні ширші археологічні дослідження.

Отже, територія Вороняцького кряжу, зокрема верхів'їв р. Ікви, є важливим джерелом наукової інформації у вивченні етнокультурних процесів I тис. до н.е. - I тис. н.е. Дальші археологічні дослідження дадуть змогу не тільки поглибити наші знання із давньої історії цього краю, а й, можливо, отримати відповіді на деякі дискусійні проблеми у вивченні етнокультурних явищ на території Західної України.

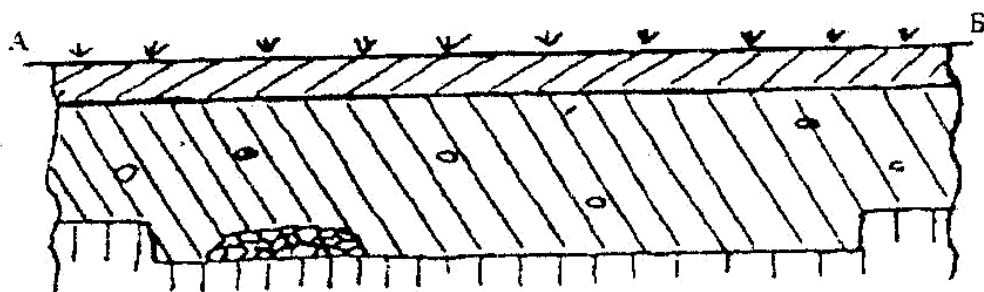
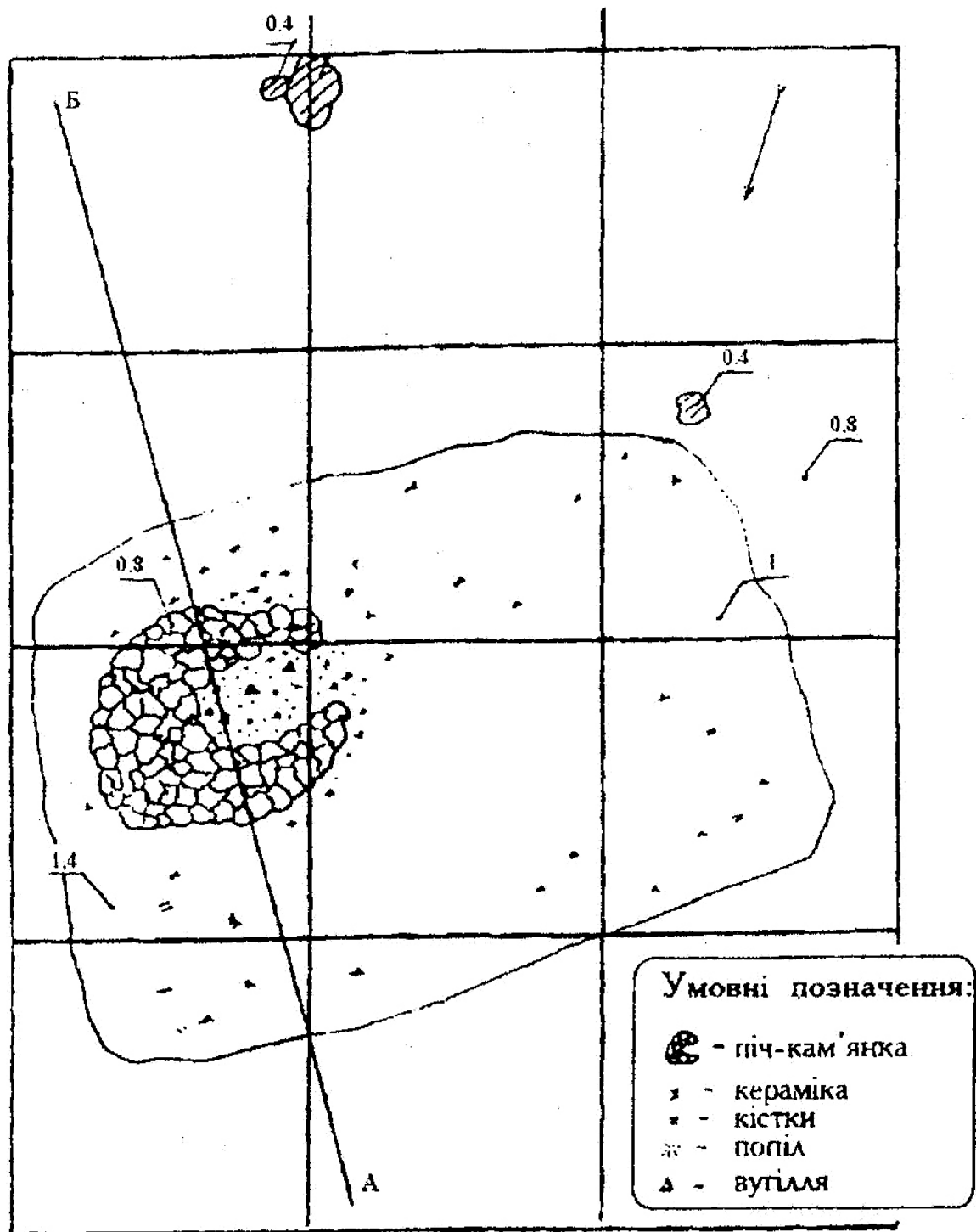

Рис.1. Накваша-І. План і розріз житла XI-XII ст.

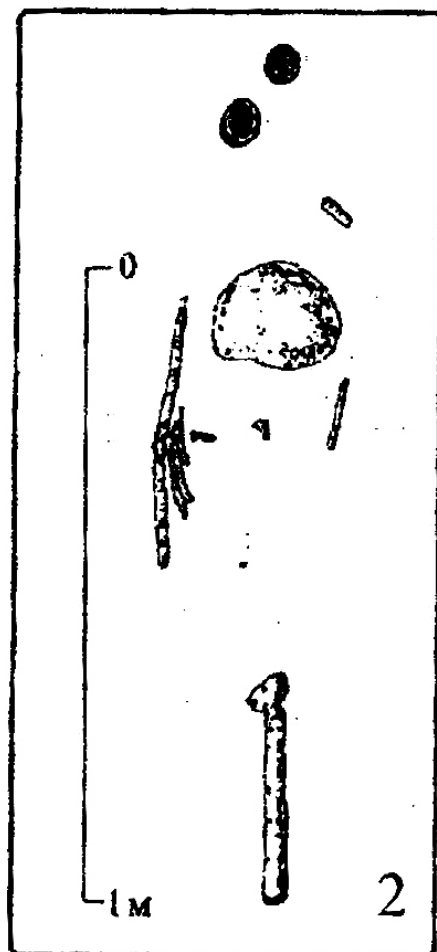
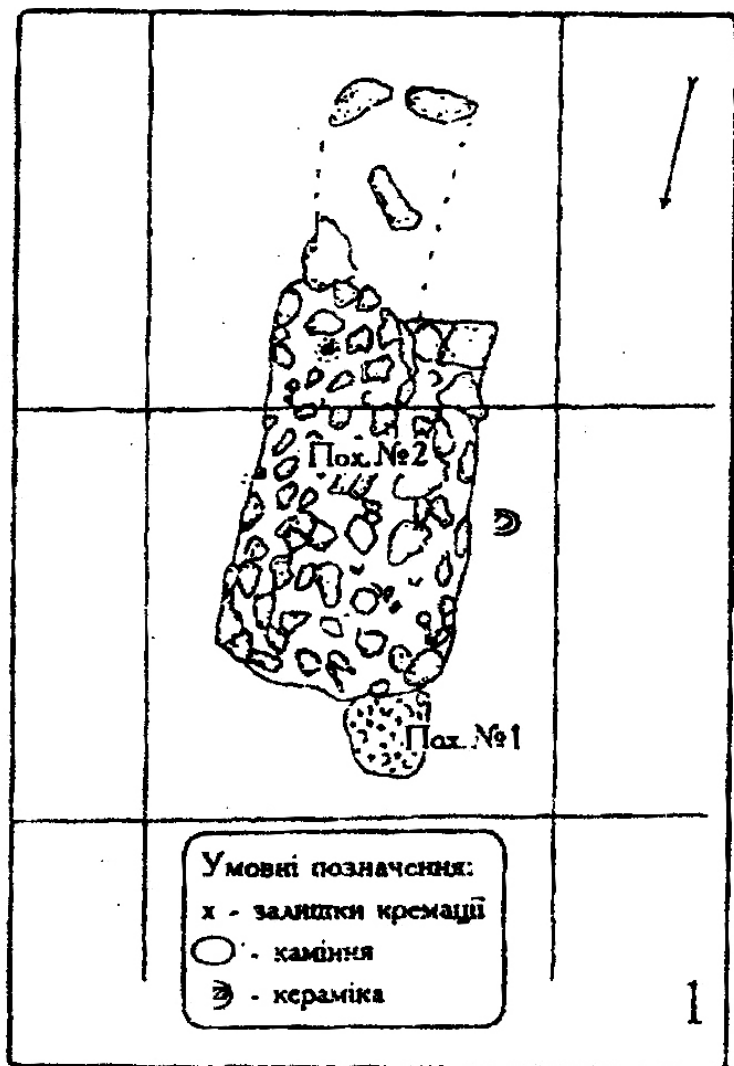

Рис.2. Накваша-V. 1 - план поховань №1,2; 2 - залишки інгумації з поховання №2.

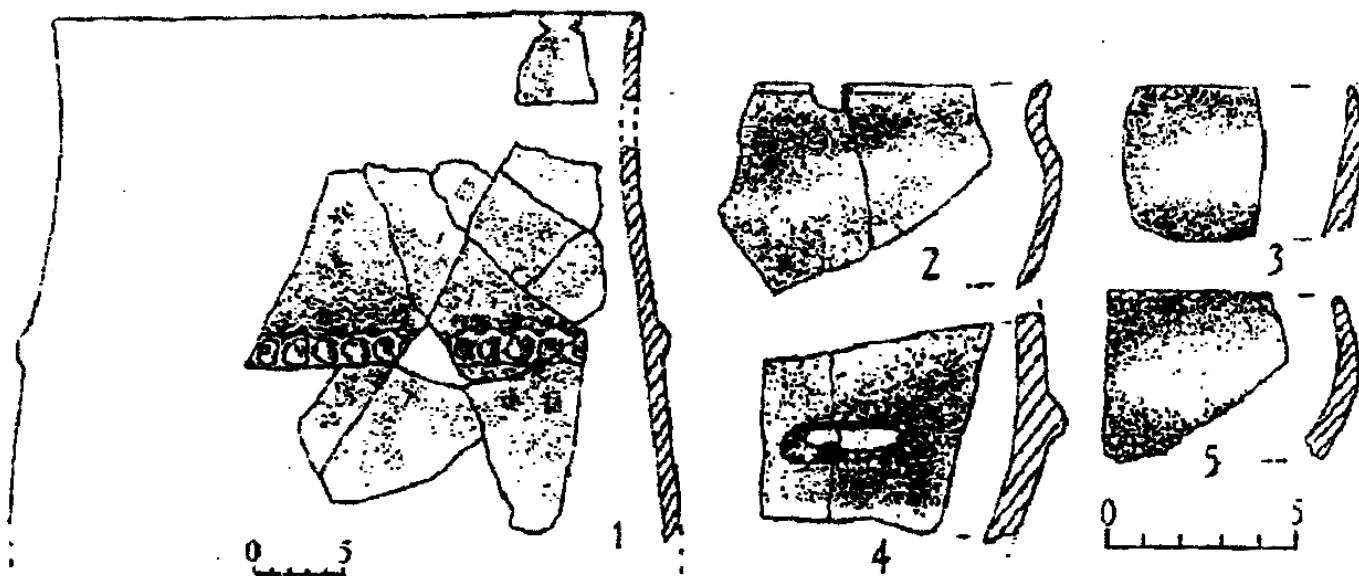

Рис.3. Накваша-V. Фрагменти кераміки з поховання №1.

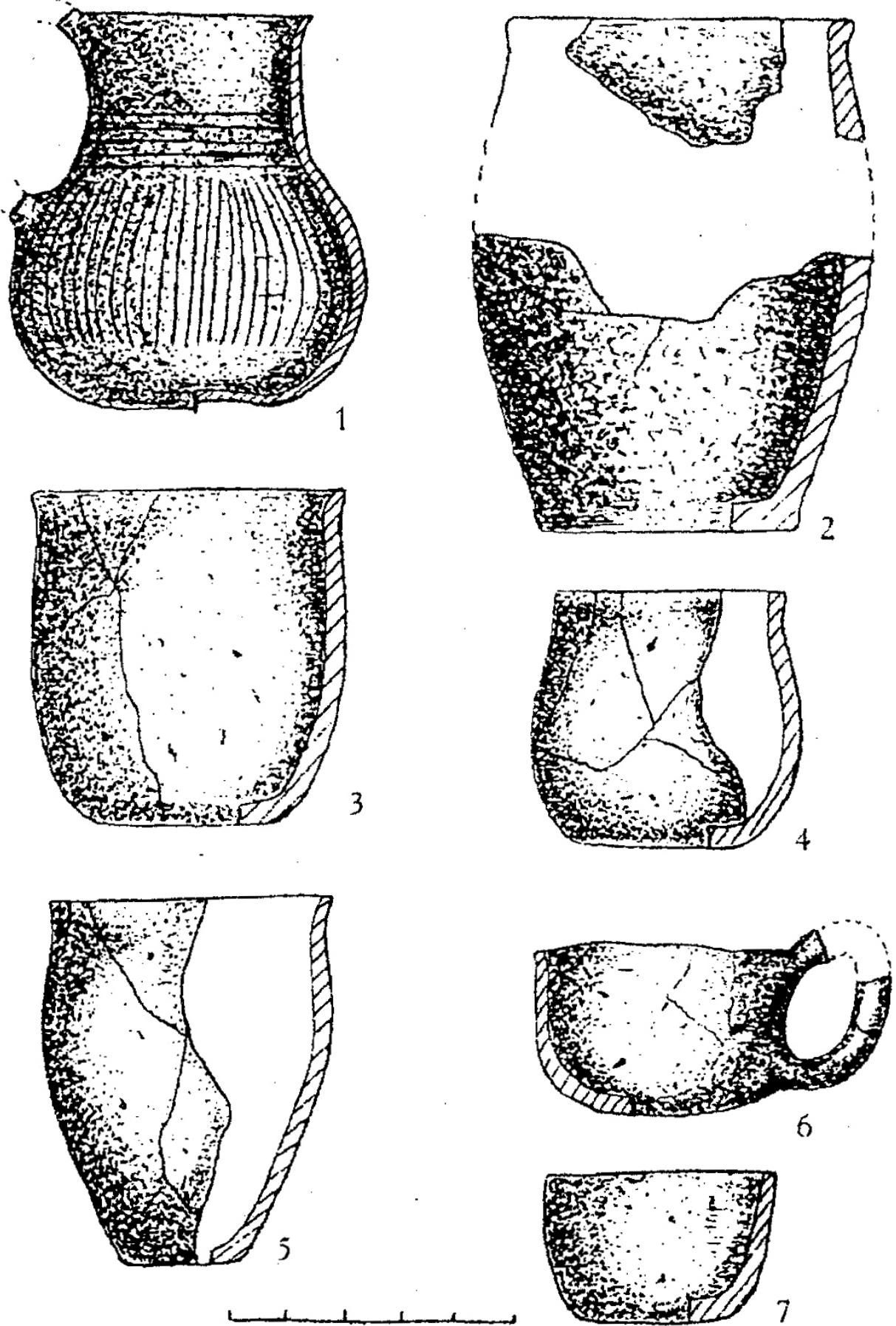

Рис.4. Накваша-V. Кераміка з поховання №2

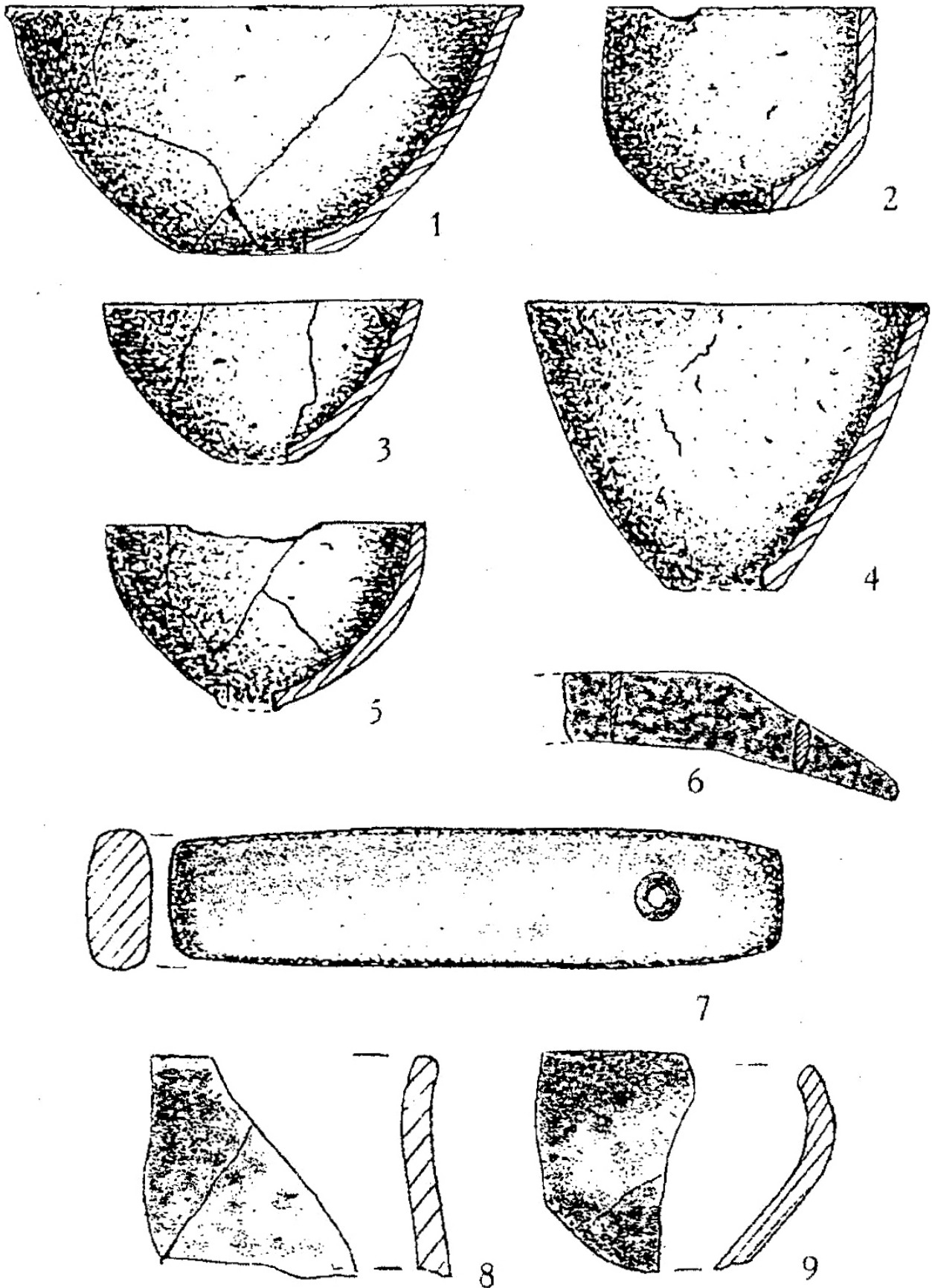

Рис.5. Накваша-V. Кераміка та знаряддя з поховання №2

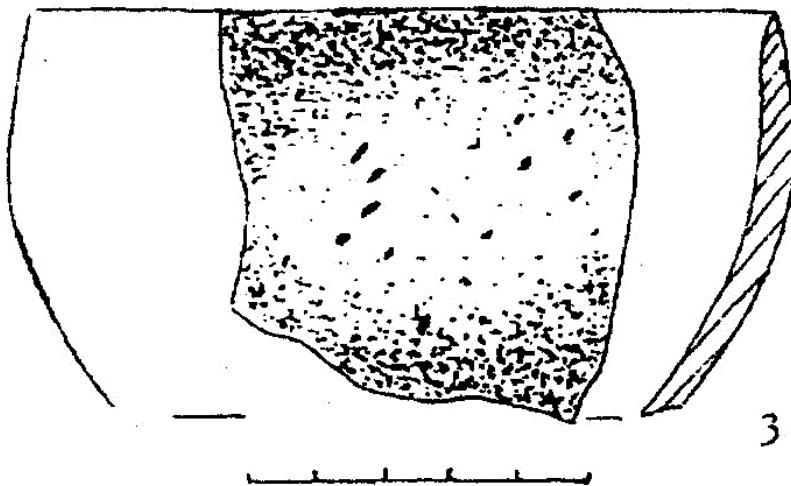
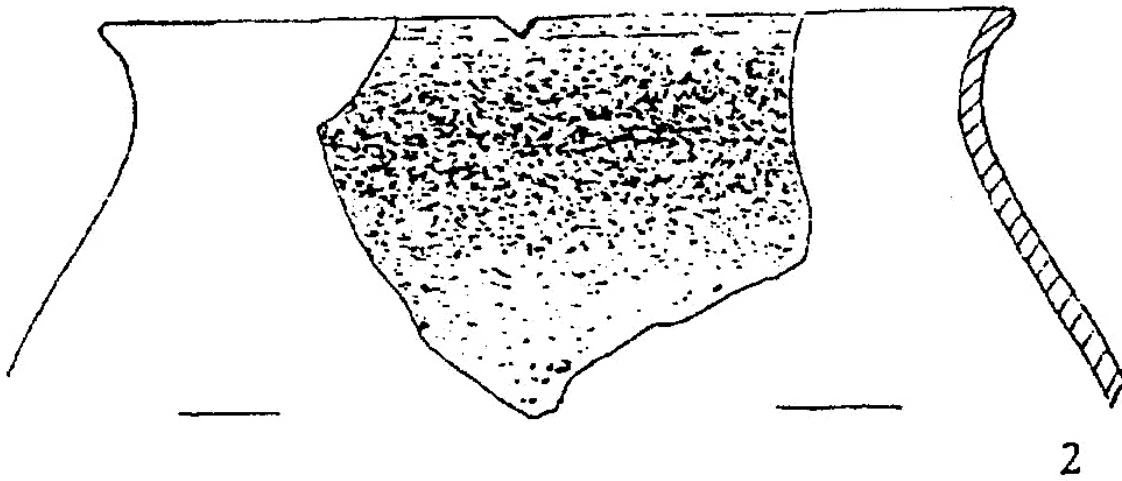
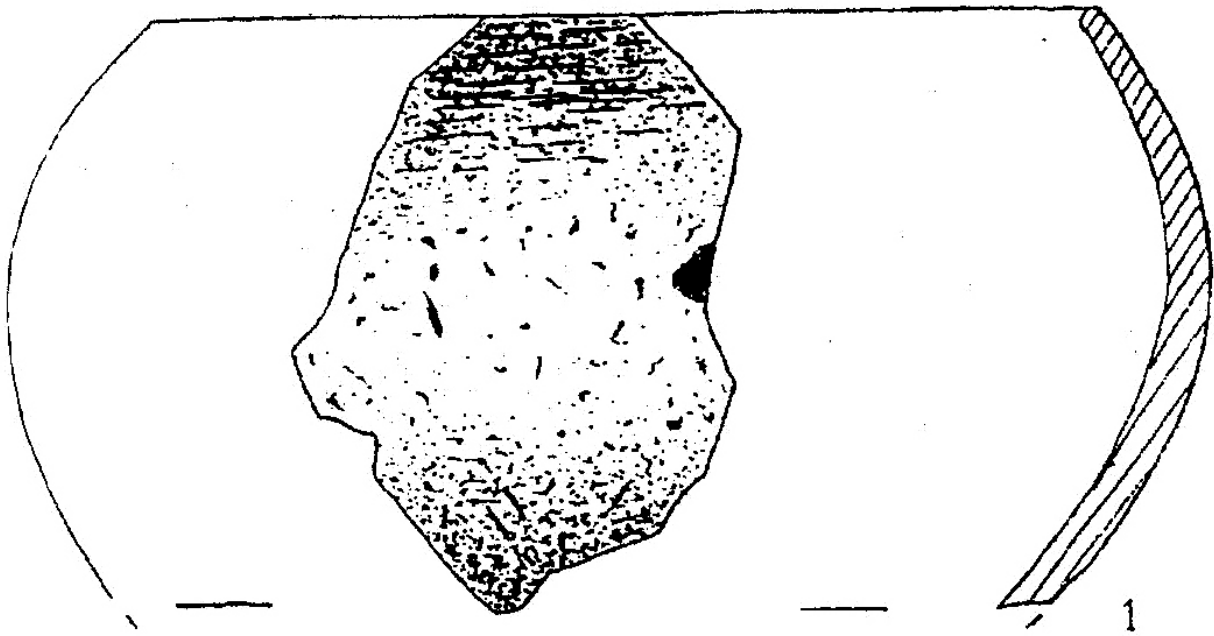

Рис.6. Накваша-І. Фрагменти ліпного посуду
вельбарської культури.

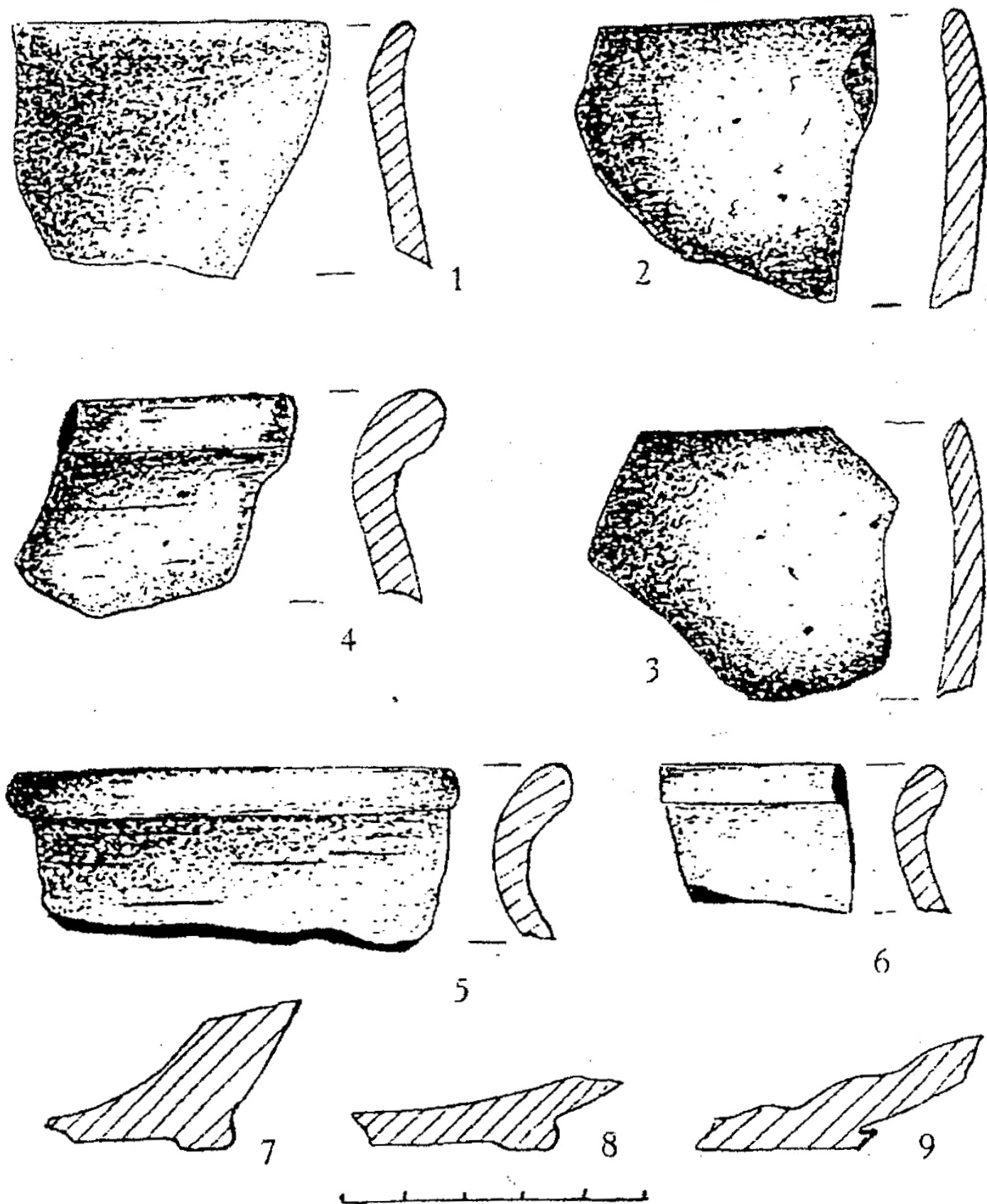

Рис.7. Накваша-І. Фрагменти ліпного (1-3) та гончарного (4-9) посуду вельбарської культури.

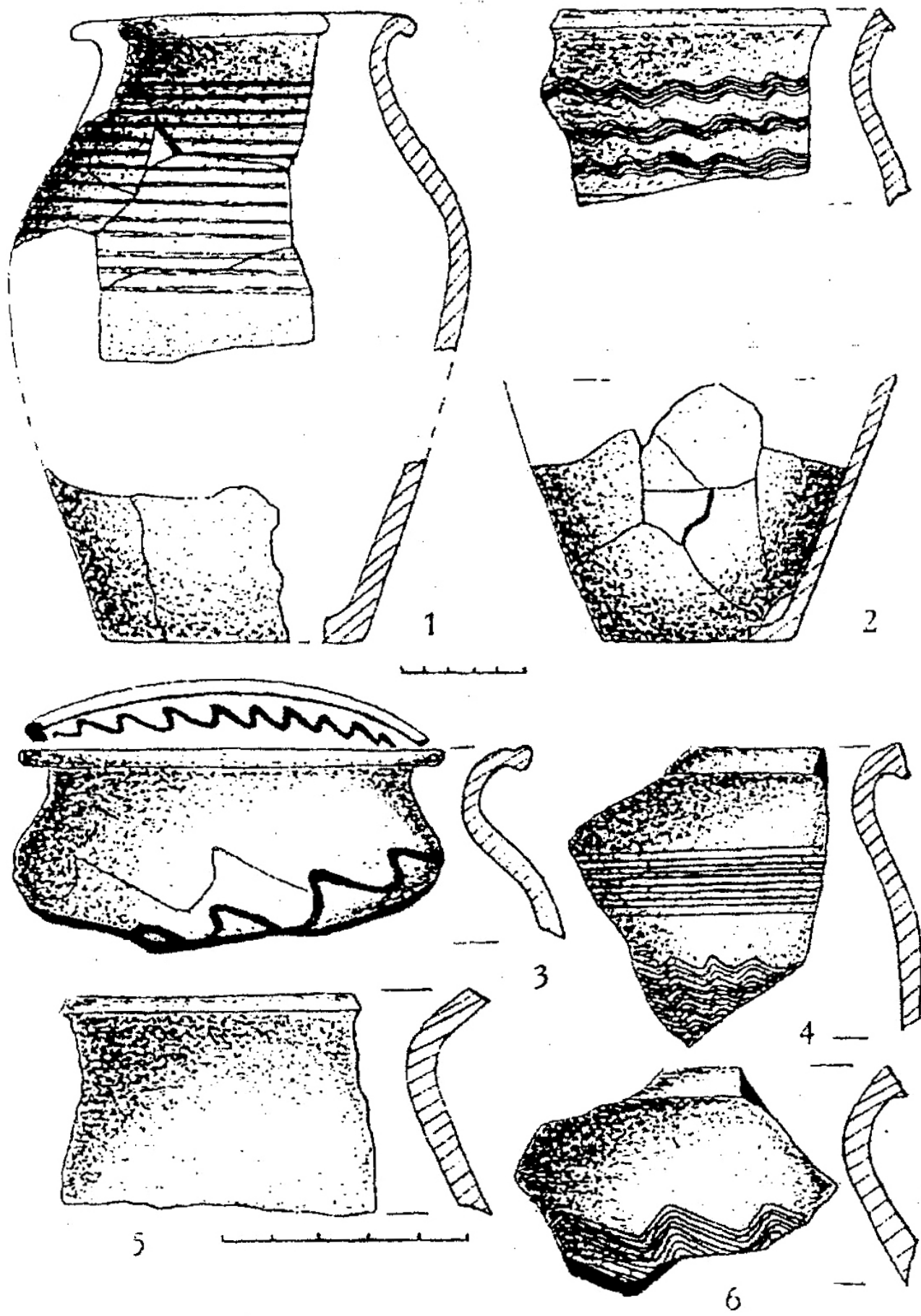

Рис.8. Накваша-І. Фрагменты гончарного посуду
 XI-XII ст.

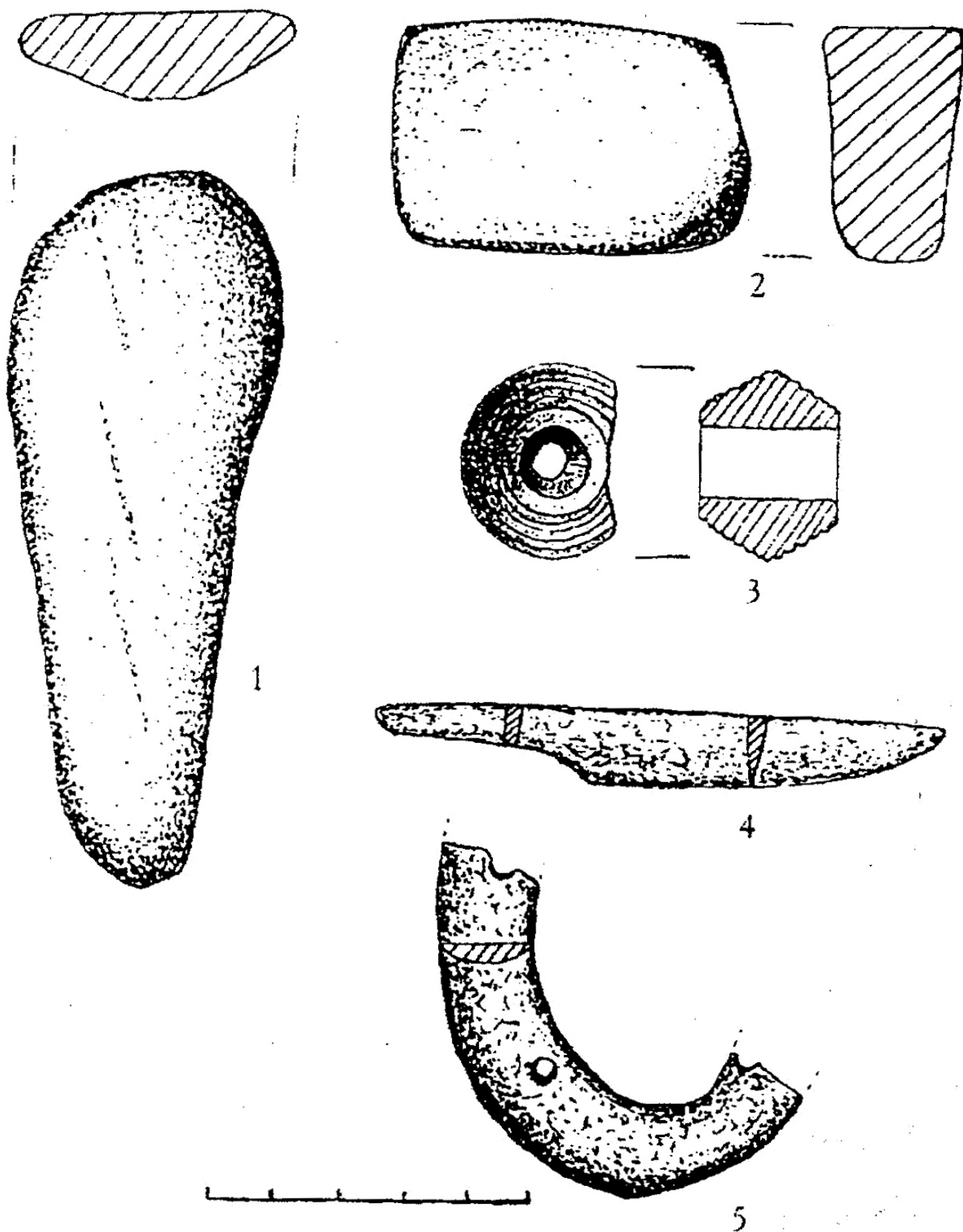

Рис.9. Накваша-І. Знаряддя праці та предмети побуту
 ХІ-ХІІ ст.

Фото1. Накваша-V. Кам'яна площадка над похованням №2

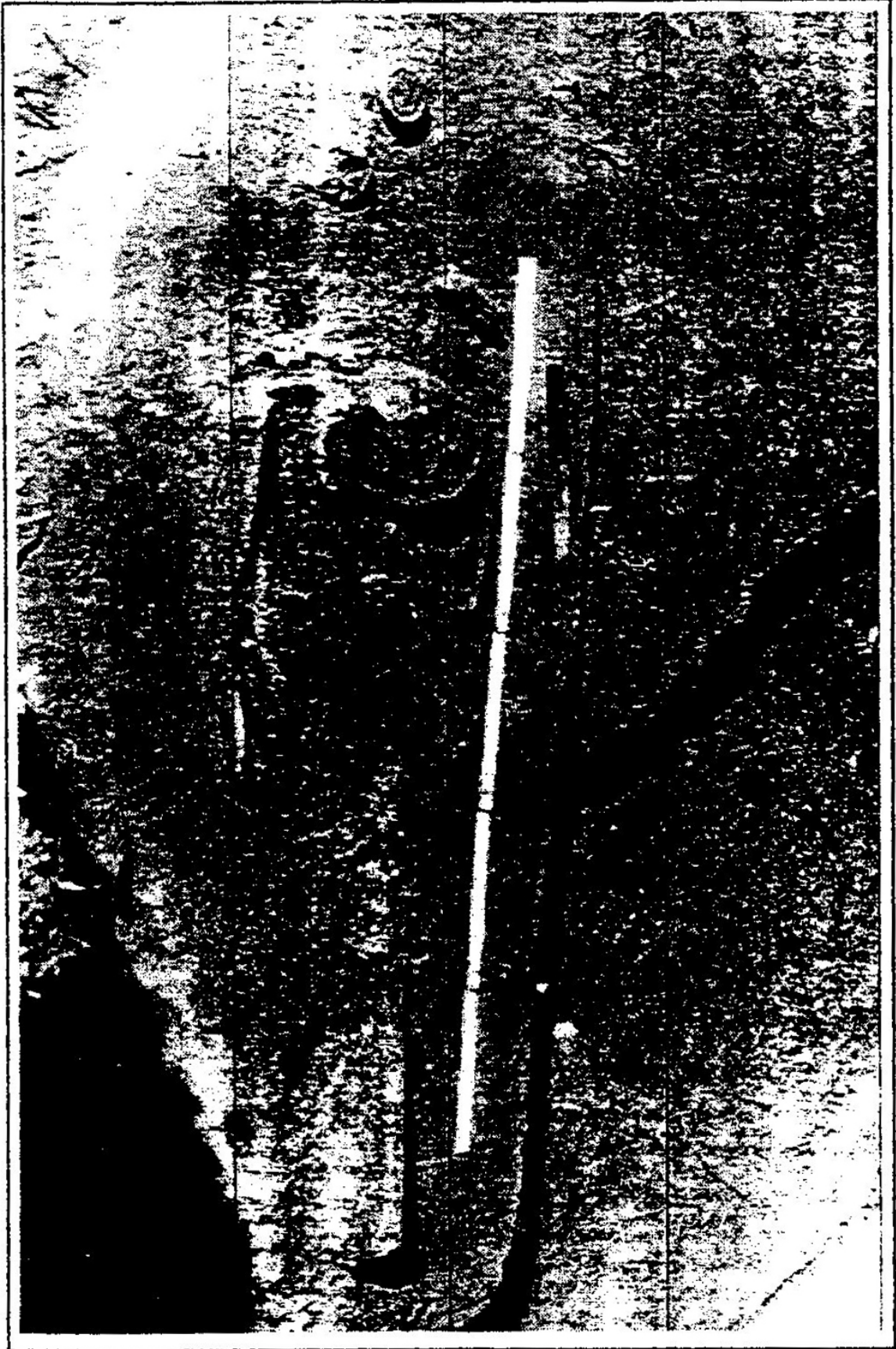

Фото2. Накваша-V. Залишки тілопокладення в похованні №2